

DYDAKTYKA OGÓLNA I ZAWODOWA W PROJEKTOWANIU PROGRAMÓW KSZTAŁCENIA

GENERAL AND PROFESSIONAL DIDACTICS IN DESIGNING EDUCATIONAL PROGRAMS

Wojciech Oleszak

Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska

Zakład Studiów Edukacyjnych

Monte Cassino 15, Szczecin 70-466

e-mail: woleszak@gmail.com

Abstract: Didactics as the science of teaching and learning clarifies certain dependencies between teachers and students' activities. Content, methods, forms and means, working conditions and results of teaching are viewed in the paper. The article shows, that to effectively implement the teaching process, the knowledge of the general laws of teaching and learning is not enough. Experienced person in action needs both - a general understanding of educational processes and the knowledge of the concrete and specific features of teaching of individual subjects, which is discussed in the paper.

Key words: general didactics, professional didactics, didactics of adult people, purposes of general and professional education.

Wprowadzenie

Nazwa dydaktyka pochodzi z języka greckiego, w którym *didaktikos* oznacza pouczający, a *didasko* – uczyć. Z etymologii słowa dydaktyka wnosić można, że obejmuje ona to, co dotyczy nauczania i uczenia się. W *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN* z 1983 roku określa się dydaktykę, jako dział pedagogiki, naukę, której przedmiotem jest kształcenie (nauczanie i uczenie się) [12, s. 658].

Dydaktyka jako nauka o nauczaniu i uczeniu się wykrywa i wyjaśnia określone zależności między czynnościami, treściami, metodami, formami i środkami oraz warunkami pracy nauczyciela i uczniów, a wynikami nauczania. Na tej podstawie formułuje odpowiednie prawidłowości dotyczące procesu kształcenia, to jest procesu nauczania i uczenia się. Dydaktyki przedmiotowe dostarczają właśnie szczegółowej wiedzy o specyficznych prawidłowościach nauczania i uczenia się poszczególnych przedmiotów, w całym bogactwie ich konkretnych treści.

Przyjmując założenie, że dydaktyka jest nauką zorientowaną teoretyczno – praktycznie,

W. Okoń trafnie uzasadnia funkcję teoretyczną i utylitarną [9, s. 62]. Z kolei Cz. Kupisiewicz wyróżnia funkcję teoretyczną, głównie o charakterze diagnostycznym i prognostycznym oraz praktyczno - instrumentalną [6, s. 11-12]. Dydaktyka, dostarczając wiedzy o stanie rzeczy istniejącym w obrębie przedmiotu jej badań, spełnia funkcję diagnostyczną. Znajomość i analiza prawidłowości rządzących procesem nauczania i uczenia się stwarza podstawę prognozowania dalszego rozwoju tego procesu. Przedmiot badań dydaktyki najpełniej określił W. Zaczyński. W *Encyklopedii pedagogicznej* pisze on, że przedmiotem dydaktyki jest:

- naukowa analiza i formułowanie celów nauczania (cele kształcenia) wraz z ich uszczegółowioną charakterystyką;
- dobór treści kształcenia według ustalonych zasad i zgodnie z obranym celem;
- badanie procesu kształcenia (nauczania) w celu odkrycia w nim prawidłowości, a więc ustalenie warunków i zależności zachodzących między jego składnikami;
- formułowanie, opartych na pewnych prawidłowościach procesu, zasad metodycznie poprawnej pracy nauczyciela w procesie

dydaktycznym, znanym pod nazwą zasad nauczania;

- badanie wartości dydaktycznej poszczególnych metod nauczania oraz formułowanie reguł ich doboru i poprawnego wykorzystania w procesie dydaktycznym;
- badanie środków dydaktycznych i optymalnych warunków efektywnego ich stosowania w kształceniu;
- ustalenie najkorzystniejszych form organizacyjnych nauczania [13, s. 134].

Charakterystyka dydaktyki ogólnej i zawodowej

Ogólną teorię nauczania i uczenia się nazywa się dydaktyką ogólną. Bada ona i formułuje zasady i reguły nauczania, na wszystkich szczeblach systemu szkolnego i we wszystkich typach szkół. Dydaktyka ogólna jest dydaktyką „ponadprzedmiotową”, ustalającą ogólne prawa procesu nauczania – uczenia się.

Oprócz dydaktyki ogólnej istnieją również dydaktyki szczegółowe, czyli tzw. metodyki nauczania poszczególnych przedmiotów. *„Są one teoriami nauczania i uczenia się takich lub innych przedmiotów na określonych szczeblach nauczania. Przykładowo: dydaktyka (metodyka nauczania) matematyki jest teorią nauczania i uczenia się tego właśnie przedmiotu, przy czym może ona odnosić się do nauczania matematyki w szkole podstawowej, średniej lub wyższej. Podobnie metodyki nauczania (dydaktyki szczegółowe) biologii, geografii, języka polskiego itp. są teoriami nauczania i uczenia się tych przedmiotów w zakresie różnych szczebli nauki szkolnej”* [6, s. 10].

Zadaniem dydaktyki dorosłych jest natomiast *„badanie wszystkich procesów intelektualnego oddziaływania na ludzi dorosłych, wykrywanie występujących w nich prawidłowości oraz budowanie teorii pracy oświatowej z dorosłymi”*. Wobec tego przedmiotem dydaktyki dorosłych jest nie tylko proces nauczania i uczenia się ludzi dorosłych, ale w ogóle wszelki proces intelektualnego oddziaływania na człowieka dorosłego, *„jeśli tylko proces ten jest mniej lub bardziej świadomie zamierzony i zorganizowany, a jego celem jest wzbogacenie czy udoskonalenie osobowości drugiego człowieka dorosłego* [11, s. 10].

Czynnikami różniącym obydwie dydaktyki jest osoba ucznia. W dydaktyce dorosłych jest to człowiek dorosły i zazwyczaj pracujący,

dojrzały pod względem fizycznym i umysłowym, o zupełnie innej charakterystyce psychicznej niż uczeń szkoły młodzieżowej. W kształceniu dorosłych występują zazwyczaj inne treści nauczania, inny jest cel i warunki kształcenia niż w szkołach młodzieżowych. To zaś powoduje zmianę środków i metod, zmiany w organizacji procesu nauczania i kierowaniem uczeniem się ludzi dorosłych. Aby skutecznie realizować proces dydaktyczny nie wystarcza jednak tylko znajomość ogólnych prawidłowości nauczania i uczenia się. Praktykowi w działaniu potrzebne jest zarówno ogólne zrozumienie procesów dydaktycznych, jak też znajomość konkretnych i swoistych cech nauczania poszczególnych przedmiotów. Pewien zbiór takich szczegółowych dyrektyw, nazywamy dydaktykami przedmiotowymi. Dostarczają one właśnie szczegółowej wiedzy o specyficznych prawidłowościach nauczania i uczenia się poszczególnych przedmiotów w całym bogactwie ich konkretnych treści. Ułatwiają optymalne planowanie pracy dydaktycznej w obrębie jednego przedmiotu oraz wybór najskuteczniejszych metod, form i środków realizacji jego treści.

Treści – podobnie jak cele – stanowią naczelną pojęcie dydaktyczne. Są *„... głównym czynnikiem dydaktycznym i wychowawczego oddziaływania na dzieci, młodzież i dorosłych, odzwierciedlają aktualne, jak i przyszłe potrzeby społecznego, zawodowego i kulturalnego życia kraju, a także poszczególnych osób”* [5 s. 17]. Te właśnie potrzeby, wyznaczające zakres realizowanych w szkołach treści, powinny być dostosowane nie tylko do wymagań danej dyscypliny wiedzy, ale także polityki przyjętej w kwestii programów. Zdaniem K. Kruszewskiego *„treść kształcenia jest zbiorem planowanych czynności ucznia, wyznaczonych przez materiał nauczania i planową zmianę psychiczną”* [4, s. 112]. Natomiast B. Niemierko dowodzi, że cel nauczania odnosi się do nauczyciela i jest hipotetycznym modelem wykształcenia, jaki powstaje w umyśle konstruktora treści nauczania (materiału nauczania) [7, s. 43-48]. Bowiemy programy kształcenia określałyby cele i treści kształcenia danego obszaru wiedzy oraz typu (formy) kształcenia.

Kształcenie zawodowe jest przede wszystkim tworzeniem wielostronnych warunków dla rozwoju osobowości ucznia z jednoczesnym jednak ukierunkowaniem na pracę zawodową, którą wykonuje lub zamierza wykonywać.

Jednocześnie kształcenie zawodowe coraz bardziej, szczególnie w szkołach, nakłada się na to, co nazywamy kształceniem ogólnym.

Celem edukacji ma być poczucie spójności wiedzy i sensu postępu oraz ukształtowanie u uczniów takich m. in. cech, jak: otwartość, wyobraźnia, inicjatywa, odpowiedzialność, rozumienie sensu i skutków swoich działań, umiejętność współzycia i współdziałania z ludźmi. Społeczność międzynarodowa wyraźnie też kładzie nacisk na kreatywną rolę jednostki wobec świata zewnętrznego. Ma ona obejmować nie tylko świat informacji, dobra materialne i świat techniki, ale także w równej mierze świat wartości i stosunków międzyludzkich. Istotę owego przewartościowania, nowego rozumienia edukacji, oddają dobrze strategiczne cele edukacji sformułowane w raporcie J. Delorsa: „Uczyć się, aby być”, „Uczyć się, aby działać”, „Uczyć się, aby wiedzieć”, „Uczyć się, aby żyć wspólnie” [1].

Raporty edukacyjne wyraźnie też podkreślają, iż imperatywem dla współczesnej edukacji jest systematyczne zbliżanie i zacieranie różnic

między humanistycznym obliczem współczesnego świata – osiąganym poprzez kształcenie ogólne – a jego obliczem naukowo-technicznym – osiąganym poprzez kształcenie zawodowe. Integracja kształcenia ogólnego i zawodowego jest dziś zatem nieuchronna i znajduje – jak wiemy – wiele pozytywnych i interesujących rozwiązań. Daje się przy tym zauważyć, że reformowane jest kształcenie ogólne tak, aby jego integralną częścią stało się kształcenie zawodowe o zróżnicowanym okresie trwania.

Podstawową zasadą organizacyjną w integracji ma być to, iż żaden rodzaj kształcenia ogólnego nie może pomijać przygotowania do jakiejś umiejętności zawodowej, a żadne kształcenie zawodowe nie może pomijać kompetencji podstawowych, które daje kształcenie ogólne. Wincenty Okoń opowiada się za przewyciężeniem antynomii kształcenia ogólnego i zawodowego oraz ustala związek celów kształcenia ogólnego i zawodowego (tabela 1).

Tabela 1. Związek celów kształcenia ogólnego i zawodowego

Lp	Cele kształcenia ogólnego	Cele kształcenia zawodowego
1	Opanowanie ogólnej wiedzy o przyrodzie, społeczeństwie, technice i sztuce	Opanowanie wiedzy zawodowej z tych dziedzin, które są wspólne zawodom objętym danym kierunkiem kształcenia zawodowego
2	Ogólne przygotowanie do działalności praktycznej – udział w przekształcaniu przyrody, życia społecznego, w zajęciach artystycznych i technicznych	Praktyczne opanowanie metod, środków i form typowych dla danego zawodu i dla zawodów pokrewnych
3	Ukształtowanie świadomości, postaw opartych na niej oraz naukowych przekonań światopoglądowych	Kształcenie i ugruntowanie postaw obywatelskich i przekonań naukowych ze szczególnym uwzględnieniem dziedziny życia związanej z przyszłym zawodem
4	Ogólny rozwój sprawności umysłowej i zdolności poznawczych, ze szczególnym uwzględnieniem myślenia oraz zdolności twórczych	Rozwinięcie specjalnych uzdolnień, ważnych dla wykonywania danego zawodu, ze szczególnym uwzględnieniem zdolności informacyjnych i twórczych
5	Rozwój zainteresowań i pozytywnej motywacji, towarzyszącej działalności poznawczej, społecznej, artystycznej i technicznej	Rozwinięcie zainteresowań i motywacji związanych z danym zawodem, w celu osiągnięcia tzw. identyfikacji zawodowej
6	Wdrożenie do samokształcenia i kształcenia ogólnego przez całe życie	Wdrożenie do ciągłego doskonalenia kwalifikacji zawodowych poprzez samodzielne zdobywanie wiedzy i kształcenie ustawiczne

Opracowanie według: [8, s. 77]

Stwierdzić można, że przed szeroko rozumianym kształceniem stawia się dwa podstawowe zadania:

1. Kształcenie cech kierunkowych osobowości człowieka, w tym postaw i przekonań,

uznawanych wartości oraz celów, ideałów, odpowiadających społeczeństwu demokratycznemu;

2. Przygotowanie jednostki do życia społecznego, w tym do bezpośredniego udziału

w rozwoju gospodarczym, społecznym i kulturalnym kraju i narodu.

W bezpośrednim i ścisłym związku z wartościami i celami kształcenia pozostają treści kształcenia. Ich zakres, przewidziany do opanowania na danym szczeblu kształcenia, wyznaczony jest w programie nauczania. Oprócz odpowiedzi na pytanie: czego uczyć, każdy program wytycza „*granice pedagogicznej niezawisłości nauczyciela, stwarzając okoliczności mniej lub bardziej sprzyjające jego własnej twórczości pedagogicznej*” [3, s. 180].

Tradycyjnie przez "program nauczania" rozumie się zazwyczaj odpowiednio przez specjalistów uporządkowany zbiór tematów z wybranych dziedzin wiedzy i życia, przydatny w nauczaniu. Zadaniem nauczycieli jest zaznajomić uczniów kolejno z tymi tematami – a uczniów – przyswoić sobie ich treści. Termin "program nauczania" w kształceniu zawodowym używany jest w dwóch znaczeniach. W pierwszym znaczeniu jest to program nauczania zawodu (dokumentacja programowa dla zawodu) i wówczas obejmuje ogół programów nauczania przedmiotów ustalonych dla danego zawodu i danego typu szkoły, przy czym jego częścią składową są także założenia dydaktyczno-wychowawcze wraz z planem nauczania zawodu w danym typie szkoły. W drugim znaczeniu - jako program przedmiotu, modułu lub innej formy układu treści. Dokument ten określa cel, zakres i układ treści kształcenia, wyniki nauczania, które powinni osiągnąć uczniowie oraz metody realizacji danego programu.

W nowoczesnym ujęciu program nauczania jest programem czynności uczniów i założonych wyników tych czynności. Na program nauczania składa się ogół dokumentów wyznaczających treści kształcenia, a więc oprócz resortowego programu nauczania również podręczniki dla uczniów i nauczycieli, książki i inne źródła pomocnicze, zbiory zadań i ćwiczeń, środki dydaktyczne oraz teksty szerokiego użytku. Każdy program nauczania ma spełnić założone funkcje kształcące, tj. umożliwić uczniom zdobywanie wiedzy i odpowiednich sprawności oraz rozwinięcie zdolności i zainteresowań, jak również funkcje wychowawcze, tj. sprzyjać wszechstronnemu rozwojowi osobowości. Program nauczania może spełniać tylko funkcje treningowe – podwyższania sprawności wykonawczej.

Hanna Komorowska uważa, że konstruktor

programu może go doprecyzować w perspektywie procesu nauczania według kryteriów:

- zamierzonego rezultatu (jaki efekt nauczania uzyskać?),
- zalecanych treści (czego nauczać?),
- zaplanowanych działań (jak nauczać?),
- zaplanowanych aktywności do wykonywania przez uczniów (jakie zadania uczniom stawiać?) i w perspektywie procesu uczenia się według kryterium doświadczeń edukacyjnych uczących się (czego się naprawdę uczyć?) [2, s. 14].

Podsumowanie

Uwzględniając nowe uwarunkowania prawne oraz opracowane przez komisje programowe i opiniowane przez zespoły specjalistów dokumentacje programowe, przyjęto następujące ustalenia:

„*Podstawą programową kształcenia w zawodzie określa się jako: obowiązkowe dla danego zawodu i uwzględniające w programach zestawy umiejętności i treści nauczania, umożliwiające ustalenie kryteriów ocen szkolnych i wymagań egzaminacyjnych*” [10, s. 184].

Podstawa programowa kształcenia w zawodzie obejmuje:

I. Założenia programowo-organizacyjne kształcenia w zawodzie, o następującym układzie:

1. Opis kwalifikacji absolwenta obejmujące: umiejętności zawodowe, stanowiące kwalifikacje w zawodzie; wymaganie psychofizyczne właściwe dla zawodu; wskazania zdrowotne.
2. Specyficzne wymagania zawodu.
3. Warunki techniczne.
4. Warunki kadrowe.
5. Kształcenie w różnych typach szkół i formach organizacyjnych.
6. Powiązanie kształcenia zawodowego z kształceniem ogólnym.

II. Podział godzin na bloki programowe.

III. Podstawy programowe kształcenia w blokach programowych, zawierające cele i treści kształcenia oraz zalecenia dotyczące oceniania.

Podstawa programowa kształcenia w zawodzie przewidziana jest głównie dla autorów programu, dyrektorów szkół i decydentów, wydających postanowienia o uruchomieniu kształcenia w danym zawodzie w określonej

placówce edukacyjnej. Stanowiąc wyznacznik kształcenia w zawodzie, umożliwia opracowanie kilku programów nauczania, różniących się podejściem specjalistycznym, konstrukcyjnym, możliwościami szkoły itp.

Specjalizacja może oznaczać: a) umiejętności i treści teoretyczne niezbędne do wykonywania zespołu czynności wyodrębnionych z zawodu na skutek podziału pracy; b) ukierunkowanie kształcenia, głównie praktycznego, na określony zespół zadań zawodowych. Tak pojęta specjalizacja umożliwia dostosowanie kształcenia dla potrzeb regionu, zakładu pracy, indywidualnych zainteresowań.

Programy nauczania mogą być opracowane w szkołach i innych środowiskach edukacyjnych. Mogą być to programy zawierające przedmioty nauczania, zintegrowane bloki treściowe czy moduły. Wybór struktury programu zależy od zespołu autorów, ale warunkiem dopuszczenia programu do użytku szkolnego jest uwzględnienie w nim całej podstawy programowej.

Projektując program kształcenia zawodowego, należy pamiętać o jego elastyczności rozumianej jako zdolność jego do szybkiej adaptacji w zmieniających się warunkach ekonomicznych, potrzeb i rozwoju nauki. Elastyczność programów nauczania powinna być cechą, która wyraża się łatwością wymiany treści kształcenia, zmiany ich sekwencji oraz komponowanie komputerowych banków treści kształcenia (bloków, modułów, jednostek modułowych), w tym zestawów (baz danych) form, metod, środków i pomocy dydaktycznych. Elastyczne programy umożliwiają ich permanentne doskonalenie, a tak zaprojektowane stanowi podstawę organizacji procesu kształcenia. Każdy program powinien być oceniony w praktyce, i służy temu ewaluacja. Dopiero bowiem ocena i weryfikacja projektu programu czynią program użytecznym dla praktyki szkolnej.

Bibliografia

1. Delors J., *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, Wydawnictwo UNESCO, Warszawa 1998.

2. Komorowska H., *Konstrukcja, realizacja i ewaluacja programu nauczania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1995.

3. Kruszewski K., *Program szkolny*. W: K. Konarzewski (red.), *Sztuka nauczania*, T.1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991.

4. Kruszewski K., *Zmiana wiadomości. Perspektywy dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1987.

5. Kupisiewicz Cz., *Koncepcja doboru treści kształcenia – stan obecny oraz perspektywiczne kierunki rozwoju*. W: J. Bogusz, T. Lewowicki, T. Zakrzewski (red.), *Treści kształcenia w szkole wyższej*, Instytut Polityki Naukowej, Warszawa 1984.

6. Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985.

7. Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.

8. Okoń W., *Kształcenie ogólne a kształcenie zawodowe*. W: S. Kaczor, Z. Wiatrowski (red.), *Kształcenie zawodowe w służbie gospodarki i kultury narodowej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997.

9. Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1987.

10. Parafianowicz Z., *Procedura opracowania podstawy programowej kształcenia w zawodzie*. W: B. Baraniak, M. Butkiewicz (red.), *Standaryzacja kształcenia zawodowego*, Wydawnictwo Edukacja i Praca i ITeE, Warszawa 1998.

11. Urbańczyk F., *Dydaktyka dorosłych*, Ossolineum, Wrocław 1973

12. *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Tom 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983.

13. Zaczyński W., *Dydaktyka*. W: W. Pomykała (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacyjna, Warszawa 1993.